

Hans Haferkamp  
& Neil J. Smelser (Eds.)

## SOCIAL CHANGE AND MODERNITY

University of California Press, Berkely,  
Los Angeles, Oxford, 1992, 429 str.

Društvene su promjene jedna od središnjih tema socijalnih znanosti. Taj je problem podjednako prisutan u sociološkoj tradiciji i u modernoj sociologiji. U novijem razdoblju njime se posebno bavi sociologija razvoja. Ona je afirmirala nekoliko ključnih pojmovnih tvorbi bez kojih je danas nezamisliva tekuća sociološka komunikacija. Riječ je naravno o pojmovima kao što su »razvoj«, »evolucija«, »napredak«, »diferencijacija«, »modernizacija« itd. No sve veći broj autora smatra da ti pojmovi izražavaju specifične procese, mehanizme i pravce društvenih mijena a da pojam »društvena promjena« ima općenitije važenje koje uključuje sve te specifičnosti. Osim toga, navedeni su »podpojmovi« – zbog nekritičke kolokvijalne uporabe – opterećeni stereotipijom pa njihov sadržaj uvijek valja odmjeravati prema osnovnom kriteriju, a to su svaka-ko zbiljske promjene u društvu.

Od tog stajališta polaze i priređivači ovog zbornika, ugledni socijalni znanstvenici H. Haferkamp i N. J. Smelser. Njihova je bitna namjera da na jednom mjestu prezentiraju najnovije i različite pristupe problemu društvenih promjena. S obzirom na zahvaćenu tematsku raznolikost i broj zastupljenih, doista mjerodavnih autora, oni su u toj nakani ponajvećma uspješni. Zbornik se sastoji od pet dijelova. Prvi dio, pod naslovom *Modernost i socijalni pokreti*, sačinjavaju tekstovi Rona Eyermana (*Modernost i socijalni pokreti*), Alaina Tourainea (*Dva tumačenja suvremenih društvenih promjena*) i Edwarda A. Tiryakina (*Dijalektika modernosti: ponovno*

*očaravanje i dediferecijacija kao kontraprocesi*). Drugi dio, *Modernost i nejednakost*, obuhvaća tekstove Hansa Haferkampa (*Modernost i askripcija*), Johna H. Golthorpea (*Zaposlenost, klasa i mobilnost: Kritika liberalne i marksističke teorije dugoročne promjene*), Richarda Muncha (*Društvene promjene u Sjedinjenim Državama: Sistem jednakosti i nejednakosti*). U trećem dijelu, *Modernost i opća strukturalna i kulturna mijena*, nalaze se tekstovi Jeffreya C. Alexandra (*Durkheimov problem i današnja teorija diferencijacije*), Craiga Calhauna (*Infrastruktura modernosti: Posredne socijalne veze, informacijska tehnologija i društvena integracija*), Johannes Bergera (*Budućnost kapitalizma*), Roberta Wuthnowa (*Kulturne promjene i sociološke teorije*). Četvrti dio, *Evolucionističke teme*, tvore prilozi Niklasa Luhmana (*Pravac evolucije*), Bernarda Giesena (*Temporalizacija socijalnog poretka: Nekoliko teorijskih napomena o promjeni u »promjeni«*), Klausssa Edera (*Proturječja i društvena evolucija: Teorija društvene evolucije modernosti*), Karla Otta Hondricha (*Svjetsko društvo spram niša-društava: Paradoksi jednosmjerne evolucije*). Peti dio, *Internacionalne i globalne teme*, obuhvaća radove Neila J. Smelsera (*Izvanjski i unutarnji faktori u teorijama društvene promjene*), Rolanda Robertsona (*Globalnost, globalna kultura i slike svjetskog poretka*), S. N. Eisenstadta (*Ponovna ocjena teorija društvene promjene i modernizacije*).

Ono što ovom zborniku daje koherentnost jest nastojanje svih autora da problem društvenih promjena zahvate iz obzorja modernosti. Svi oni polaze od neke eksplicitno definirane ili prihvaćene ideje modernosti. Tako, primjerice, Touraine, Eyerman i Tiryakin polaze od teze da je modernost ona društvena forma koja se uspostavlja svjesnom intervencijom aktera i njihovom odgovornošću za vlastite društvene tvorevine. Za razliku od tradicionalnih zajednica, društva modernosti počivaju na individualnosti i subjektivnosti. Iskustvo »socijalnog svijeta postaje

u pravom smislu riječi ljudska konstrukcija«. Iz toga proizilazi i zaključak o društvenim promjenama. Modernost karakteriziraju promjene koje su u svojoj racionalnosti bitno određene ljudskim samodjelovanjem. Doduše, to se samodjelovanje može različito socijalno oblikovati, odnosno poprimiti različite forme društvene subjektivacije. O tome ovisi i različitost socijalnih pokreta. Modernost obilježuju pokreti visokog stupnja subjektivacije, u njima su akteri dovedeni u situaciju da sami smišljaju i grade svoju historičnost, da mijenjaju situacije na osnovi vlastitog poimanja interesa i moći. Takvo stajalište, samo u znatno sistematičnijoj verziji, zastupa i Haferkamp. Razlika između modernih i drugih društava po njegovu se mišljenju očituje u šest dimenzija: 1. Rastuća mobilizacija resursa; 2. Sve viši stupanj pozitivnih napora; 3. Razvijeni odnosi moći; 4. Rast potrošačkog obilja; 5. Širenje samorefleksija; 6. Sve viši stupanj individualizma.

Takvo poimanje promjena i modernosti neki od autora smatraju odviše antropocentričkim, možda čak i iluzorno optimističkim. To su pretežno oni autori koji se teorijski naslanjaju na evolucionističku paradigmu, a pogotovo oni koji metodološki kombiniraju funkcionalizam, neoevolucionizam i sistemsku teoriju. Među njima su ponajprije Luhmann, Hondrich, Smelser i Eisenstadt. Nitko od njih ne osporava distinktivnu važnost pojma modernosti, ali su gotovo svi neskloni pretvaranju toga pojma u jednoznačni entitet. Modernost je, smatra Luhmann, proizvod evolucijskih promjena, no te se promjene ne mogu promatrati kao univerzalno kretanje. Ono što je bitno za sâmo »socijalno iskustvo«, u subsistemima je njegove organizacije (politički, pravu, ekonomiji itd.). Modernost je karakteristična po tome što u tim subsistemima raste sposobnost za promjene, odnosno ona kreativna sistem-ska moć koju Luhmann naziva *autopoiesis*. Ako se može govoriti o nekom pravcu

društvene evolucije onda treba konstatirati da je on primarno određen sve razvijenijim oblicima *autopoiesisa*. Iz sličnog tipa razmišljanja Hondrich izvodi zanimljive teorijske zaključke za razumijevanje ekološke problematike. Modernost je, kaže on, scena nastajanja svjetskog društva. Reklo bi se da sve postaje isto na svim stranama svijeta – tipovi ulaganja u razvoj, oblici kulturne integracije, načini osvajanja prirode, obrasci znanstvene i tehničke moći itd. Činjenica je, međutim, da uz taj univerzalizirajući tijek svako posebno društvo i svaka zajednica, bez obzira na svoj opseg i homogenost, oblikuju ili barem nastoje oblikovati vlastiti ekološki ambijent, svoju specifičnu kulturnu, prirodnu nišu koja je otvorena prema širem, svjetskom kontekstu, ali i razmjerno zatvorena u vlastitu »sistemsku lokalnost«. Nadobudni modernisti drže da su te dvije systemske razine međusobno suprotstavljene, ali u zbiljskom životu one supostoje na svakom stupnju modernizacije. Kad bi modernost ukinula svaku specifičnu »društvenu nišu«, to bi značilo da živimo u rutiniziranoj svjetskoj homogenosti bez »čarolije razlika«. Stoga Hondrich i konstatira da je pojam »evolutivne niše« nužan teorijski i politički »dodatak« pojmu funkcionalne diferencijacije koja kulminira u »viziji superdruštva«. Zato se i može reći da su ekološki pokreti ne samo »novi socijalni pokreti« nego i »nova kulturna činjenica«. I Smelser je sličnoga mišljenja. Govoreći o izvanjskim i unutrašnjim faktorima u socijalnim znanostima on također naglašuje navadu »pomodnih modernista« da pod svaku cijenu razdvoje ove dvije »dinamičke strane« razvojnih procesa. Tako se u ranijim fazama oblikovanja sociologije razvoja pravila oštra razlika između endogenosti i egzogenosti. U kasnijim fazama pak ta distinkcija gubi svoju oštrinu, čemu su najviše pridonijela dva čimbenika: internacionalizacija ekonomije (svjetski ekonomski sustav) i nastojanje pojedinih ekonomija da sačuvaju

i iskoriste svoje interne, tradicijske prednosti ili specifičnosti. Paralelno se zbiva nastajanje »internacionalne socijalne zajednice« i stalno obnavljanje težnji za očuvanjem užih zajednica koje inzistiraju na svojoj sistemskoj endogenosti. Uvažavajući i jednu i drugu stranu razvojnog procesa (endogenost i egzogenost) Smelser ipak drži da internacionalni, egzogeni poticaji postaju odlučujući. U takvom kontekstu sociologija društvenih promjena mora istraživati tri osnovna sklopa problema: odnose između društvenih klasa ili grupa prema ekonomiji, međudonošenje institucija, države i ekonomije, značajke nastajanja i djelovanja svjetskog sustava.

Analizirajući probleme društvenih promjena, razvoja, modernizacije, racionalizacije, diferencijacije itd., gotovo svi autori ovoga zbornika nastoje pokazati koliko su se ti pojmovi promijenili u odnosu na klasično sociološko naslijeđe te što oni znače u svjetlu današnjih oblika razvoja. Glede toga najilustrativniji su prilozima Tiryakina, Haferkampa, Goldhorpea, Alexandera, Bergera, Wuthnowa, Edera i Eisenstadta. U svojim kritičkim retrospekcijama oni se najviše vraćaju Marxu, Durkheimu, Spenceru, Simmelu, Tonniesu, Weberu i Parsonsu. No čini se da središnje referentno mjesto ipak čine Durkheim i Weber. To, kako ističu Tiryakin i Alexander, nije nipošto slučajno pođe li se od činjenice da su upravo ova dva socijalna mislioca formulirali najjasnije pojmove o genezi modernosti. U Durkheimovu sistemu to je pojam *diferencijacije*, a u Weberovoj sociologiji to su pojmovi *racionalizacije* i *rašćaravanja*. Prema Durkheimu, društvene se promjene zbivaju u obliku sve veće diferencijacije funkcija, razbijanjem izvorne mehaničke solidarnosti u kojoj prevladavaju sličnosti a ne razlike. Diferencijacija jača kolektivnu svijest, unapređuje i stalno razgrađuje društvene funkcije. Ona dakle djeluje integrativno, oblikuje društvenost umjesto segmenta-

cije (Alexander). Prema Weberu, promjene se zbivaju na način racionalizacije, što znači da ciljnoracionalno, prema efikasnosti i dobitku usmjereno djelovanje postaje osnovnim sredstvom društvene integracije. Pri tome se zbiva raščaravanje starih, predracionalnih, mitoloških i magijskih oblika odnošenja i djelovanja i društvo se oblikuje kao sklop razgrađenih funkcija koje stalno – oslobođene od izvanjskih prisila – akumuliraju vlastitu racionalnost. Postavlja se pitanje jesu li društvene promjene i razvoj u 20. stoljeću demantirali Durkheimove i Weberove uvide. Većina je autora suglasna u ocjeni da su ti uvidi točni, ali i jednostrani. Točno je da se modernost u 20. stoljeću razvijala u pravcu funkcionalne diferencijacije, racionalizacije i raščaravanja, ali je isto tako očito da u »kasnoj modernosti« djeluju kontraprocesi *dediferencijacije* i *ponovnog oćaravanja*. »Istinska dinamika mijena zapadne modernosti sadrži ne samo procese diferencijacije i raščaravanja nego i procese dediferencijacije i ponovnog oćaravanja. Ta dva procesa nisu ni aberacije u odnosu na osnovnu putanju evolucije ni njezini sporadični epifenomeni. Oni su bitan aspekt dijalektike promjena i možemo ih označiti kao kontraprocese modernosti« (Tiryakin). Paralelno s racionalizacijom života modernost je istodobno poprište kritičkog osporavanja bezličnosti, anonimnosti, standardizacije, tehnokratskog industrijskog poretka itd. Nije li, uostalom, romantizam – koji se oblikuje iz istog vidokruga – jedna od temeljnih sastavnica modernosti? Najzanimljivije je upravo to da se moderne forme romantizma prilagođuju vladajućem tehnokratskom poretku, i to tako što se vjeruje da taj poredak može proizvesti novu, topliju, osjećajnijiu zbilju (Berger, Eder, Tiryakin). Ne treba, s tim u vezi, zaboraviti ni raznolike oblike »komunitarne kulture« koja se, kao kontraproces diferencijaciji i racionalizaciji, javlja bilo u religijskim, bilo u profano-romantičar-



skim matricama. Mnogi misle da te pojave imaju samo trenutačnu, površinsko – deklarativnu valjanost, da nemaju gotovo nikakav utjecaj na osnovni smjer kulturnih promjena. Istina je da sve današnje kulturne promjene nose pečat globalizma, ali je istina i to da te promjene ne bi značile ništa bez svoga odjeka (»transkripcije«) u šarolikom spletu kulturnih identiteta naroda, grupa, individualnih životnih stilova. Moglo bi se čak ustvrditi da se ubrzane kulturne promjene kakve poznaje modernost i zbivaju upravo zahvaljujući tom stalnom sudaranju globalnih kulturnih tendencija i izvornih kulturnih obilježja (Robertson). Zanimljivo je da i Eder, objašnjavajući taj problem, uzima u obzir dvije, premda posve drugačije formulirane varijable. Prva je varijabla kultura shvaćena kao proces učenja, a druga, pak, kultura kao specifična klasno-simbolička praksa. Kulturne su promjene rezultat ispreplitanja tih dviju varijabli. Za Giesena kulturne su promjene proces prilagodbe zatečenim i novostvo-renim uvjetima preživljavanja i razvoja. Na Zapadu je, recimo, iz te prilagodbe proizašla »temporalizacija poretka« kao oblik svijesti o napretku. Stoga je u modernoj kulturi tog tipa promjena postala »normalnim stanjem«, a pojmovi »napredak«, »razvoj«, »povijest«, »evolucija« zadobili su status »samorazumljivih kolektivnih singulara«. Dogodila se deteologizacija povijesti i dehistorizacija prirode. Na mjesto vječnoga boga dolazi objektivnost razuma, prirodno prava i zakona prirode. Pri svemu tome najvažniju je ulogu odigrala ekonomija. Na prijelazu u 19. stoljeće ona je tvorila funkcionalnu sferu koja je dala bitni tematski sadržaj cjelokupnoj socijalnoj teoriji. Znatna dio socijalne teorije 19. stoljeća sastojao se u analizi društva koja je koristila terminologiju i osnovne koncepte ekonomije. Izrazi »podjela rada« i »funkcionalna diferencijacija« postali su temeljnim strukturalnim konceptima socijalne teorije, a pojam na-

pretka uglavnom se svodi na rast ekonomske produktivnosti. Tako je orijentacija na ekonomske ciljeve počela prekrivati sva druga shvaćanja napretka. Porast razine produktivnosti istodobno obuhvaća individualni prosperitet i sreću, napredak znanosti te poimanje politike i prava. Eisenstadt prihvaća takva tumačenja, ali smatra da je došlo vrijeme za relativizaciju. On se zalaže za paradigmatu mnoštvenosti civilizacija (*the construction of Multiple Modern Civilizations*). Ta mnoštvenost postoji i na nju su poslije drugog svjetskog rata upozorile raznovrsne nacionalne i socijalnorevolucionarne ideologije. One su znatno pridonijele afirmaciji razlika i potrebi za »priznavanjem drugoga«. No najveća kušnja izvaneuropskih civilizacija upravo je u tome da daju odgovor na probleme razvoja, kao što ga je u razdoblju modernosti dala zapadna kultura. Prema tome, sve se vrti oko tipa poimanja društvenih promjena. A to je mišljenje koje u svojoj uvodnoj studiji izriču i priređivači ovoga zbornika, Haferkamp i Smelser. Oni, naime, kažu da se dinamizam civilizacija i prilagodljivost kultura razlikuju upravo po tome kako se u njima poimaju društvene promjene i promjene općenito.

Rade Kalanj

### The Hastings Center

#### HASTINGS CENTER REPORT

Kada život počinje, a kada završava? Tko ima pravo odlučivati o životu ili smrti? Što je »normalno«, a što »nenormalno«? Ta i slična pitanja ne pobuđuju samo znanstvenu medicinsku, biologijsku, fiziologijsku, patologijsku i sl. pozornost. Ona su temeljem kulturnog i vrijednosnog sustava civilizacije Zapada. Potraga za odgovorima na ta i brojna druga pita-